

ΖΩΗ ΠΑΠΑΣΤΥΛΟΥ-ΦΙΛΙΟΥ

Η «ΑΝΑΠΛΗΡΩΣΙΣ» ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΣΤΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΚΛΕΟΜΕΝΗ Γ' *

Ἡ μεταρρύθμιση τῶν σπαρτιατῶν βασιλέων Ἰαγῆ Δ' (245/ 4-241) καὶ Κλεομένη Γ' (235-222) κατέχει ξεχωριστὴ θέση στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ ἱστορία τοῦ 3ου π.Χ. αἰ.¹ Τὰ βασικά στοιχεῖα² τόσο τοῦ προγράμματος τοῦ Ἰαγῆ³ -ποῦ δὲν πραγματοποιήθηκε- ὅσο καὶ τοῦ Κλεομένη

* Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν καθηγητὴ μου, κ. Χ. Πελεκίδη, γιὰ τὶς πολύτιμες ὑποδείξεις του.

1. Γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση στὴ Σπάρτη τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. βλ. π.χ. U. Wilcken, *Griechische Geschichte*, 9η ἔκδ., Μόναχο 1962, σσ. 282, 298· H. Bengtson, *Griechische Geschichte*, 5η ἔκδ., Μόναχο 1977, σ. 419· E. Will, *Histoire Politique du Monde Hellénistique* (323-30 av. J.C.), I, Nancy 1966, σσ. 302, 340 (βιβλιογραφία)· M. Hadas, *The Social Revolution in third century Sparta*, *CW* 26, 1932, σσ. 65-68 καὶ 73-76.

2. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ δευτερεύουσας σημασίας μέτρα, ὅπως εἶναι ἡ διευθέτηση τῶν συσσιτίων καὶ τῆς διαίτας (σύνταξιν δὲ τούτων εἰς πεντεκαίδεκα γενέσθαι φιδίτια κατὰ τετρακοσίους καὶ διακοσίους, καὶ διαίταν ἦν εἶχον οἱ πρόγονοι διαιτᾶσθαι Πλουτ. Ἰαγῆ 8, 4 Πρβλ. καὶ Κλεομ. 11, 4), καὶ ἡ ἀλλαγὴ στὸν ὄπλισμό (διδάξας αὐτοὺς ἀντὶ δόρατος χρῆσθαι σαρίση δι' ἀμφοτέρων καὶ τὴν ἀσπίδα φορεῖν δι' ὀχάνης, μὴ διὰ πόρπακος Πλουτ. Κλεομ. 11,3). Γιὰ τὶς ἀξιώσεις καὶ τοὺς στόχους τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης βλ. A. Fuks, *Social Revolution in Greece in the Hellenistic Age*, *PP* 21, 1966, σσ. 446-7.

3. Πλουτ. Ἰαγῆ 8: «Οὐ μὴν ἀλλὰ διαπραξάμενος ὁ Ἰαγῆς ἔφορον γενέσθαι τὸν Λύσανδρον, εὐθύς εἰσέφερε δι' αὐτοῦ ῥήτραν εἰς τοὺς γέροντας, ἧς ἦν κεφάλαια χρεῶν μὲν ἀφεθῆναι τοὺς ὀφείλοντας, τῆς δὲ γῆς ἀναδασθείσης τὴν μὲν ἀπὸ τοῦ κατὰ Πελλήνην χαράδρου πρὸς τὸ Ταῦγετον καὶ Μαλέαν καὶ Σελλάσιαν κλήρους γενέσθαι τετρακισχιλίους πεντακοσίους, τὴν δ' ἔξω μυρίους πεντακισχιλίους· καὶ ταύτην μὲν τοῖς ὄπλα φέρειν δυναμένοι τῶν περιοίκων μερισθῆναι, τὴν δ' ἐντὸς αὐτοῖς Σπαρτιάταις· ἀναπληρωθῆναι δὲ τούτους ἔκ τε περιοίκων καὶ ξένων, ὅσοι τροφῆς μετεσχηκότες ἐλευθερίου καὶ χαρίεντες ἄλλως τοῖς σώμασι καὶ καθ' ἡλικίαν ἀκμάζοντες εἶεν· σύνταξιν δὲ τούτων εἰς πεντεκαίδεκα γενέσθαι φιδίτια κατὰ τετρακοσίους καὶ διακοσίους, καὶ διαίταν ἦν εἶχον οἱ πρόγονοι διαιτᾶσθαι».

(227)⁴ -που συμπλήρωσε και έθεσε σε έφαρμογή τά σχέδια του Ήγη-
 ἦταν ἡ «χρεῶν ἀποκοπή», ὁ «γῆς ἀναδασμός»⁵ (που προϋποθέτει του-
 λάχιστον τῆ μερικῆ δήμευση τῆς κτηματικῆς περιουσίας) καί ἡ «ἀνα-
 πλήρωσις»⁶ τῶν πολιτῶν, ἡ συμπλήρωση δηλ. τοῦ σώματος τῶν πο-
 λιτῶν (μέ φυσικῆ συνέπεια τὴν ἀπελευθέρωση δούλων). Ἡ μεταρρύ-
 θμιση αὐτῆ εἶχε καίρια σημασία γιὰ τὴ Σπάρτη, ἀφοῦ ἡ μείωση τοῦ
 ἀριθμοῦ τῶν πολιτῶν, ἡ «ὀλιγανθρωπία», που μαρτυρεῖται ἤδη ἀπὸ τὸ
 τέλος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ἀποτελοῦσε ἕναν ἀπὸ τοὺς κυριώτερους λόγους
 τῆς παρακμῆς τῆς πόλης, που στήριζε τὴ δύναμή της σχεδὸν ἀποκλει-
 στικὰ στὴν ἰσχὺ τοῦ στρατοῦ της⁷. Βέβαια ἡ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν
 «ὁμοίων», δηλ. τῶν πολιτῶν- στρατιωτῶν μέ πλήρη πολιτικὰ δικαιώ-
 ματα, δὲν εἶχε ὡς ὑποχρεωτικῆ συνέπεια τὴ μείωση τῶν ἄλλων κατηγο-
 ριῶν τοῦ πληθυσμοῦ⁸.

4. Ὁ Κλεομένης διδάχθηκε ἀπὸ τὰ σφάλματα τοῦ Ήγη. Πρβλ. M.O. Wason, *Class Struggles in Ancient Greece*, Roma 1972, σ. 209. Γιὰ τὸ μεταρρυθμιστικὸ πρόγραμμα τοῦ Κλεομένη βλ. Πολύβ. 2, 47, 3· 4, 81, 2· 9, 23, 3. Πaus. 2, 9, 1. Πλουτ. *Κλεομ.* 8, 10-11· πρβλ. καί 16, 6 καί 18, 2-4. Ἁρατος 38, 4.

5. Ἡ παραγραφὴ τῶν χρεῶν καί ὁ ἀναδασμός τῆς γῆς εἶναι τὸ συνηθισμένο θέμα ὄλων τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμιστῶν τῆς ἀρχαιότητος· γι' αὐτὰ τὰ δύο μέτρα βλ. M. Rostovtzeff, *Social and Economic History of the Hellenistic world*, vol. I, Oxford 1941, σ. 208. Ὁ Κλεομένης ἴσως νὰ μιμεῖται τὸν Σόλωνα καί τὸν Λυκοῦργο στὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὰ χρεῖα καί στὴν ἰσότητα τῶν περιουσιῶν βλ. Πλουτ. *Κλεομ.* 18,2-4: «καί οἱ πρότερον αὐτοῦ τὸν Σόλωνα καί τὸν Λυκοῦργον ἀπομιμήσασθαι φάσκοντες ἐν τῇ τῶν χρεῶν ἀφέ-
 σει καί τῇ τῶν κτημάτων ἐξιῶσει καταγγελῶντες, τότε παντελῶς ἐπέιθοντο τοῦτο αἴτιον γεγονέναι τῆς περὶ τοὺς Σπαρτιάτας μεταβολῆς».

6. Ὁ Πλούταρχος δὲν χρησιμοποιεῖ τὸ οὐσιαστικὸ ἀναπλήρωσις, ἀλλὰ τὸ ρῆμα ἀναπληρώω: Ἁγίς 8, 3 «ἀναπληρωθῆναι»· *Κλεομένης*, 11, 3 «ἀναπληρώσας» (βλ., σημ. 3, 10 καί 12).

7. Βλ. Ἱσοκρ. 6, 81: «ἐκεῖνο δ' οὖν πᾶσιν φανερόν, ὅτι τῶν Ἑλλήνων διενηνόχαμεν οὐ τῷ μεγέθει τῆς πόλεως οὐδὲ τῷ πλήθει τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ὅτι τὴν πολιτείαν ὁμοί-
 ᾱν κατεστησάμεθα στρατοπέδῳ καλῶς διοικουμένῳ καί πειθαρχεῖν ἐθέλοντι τοῖς ἀρχουσιν»· πρβλ. Ἱσοκρ. 11, 18.

8. Κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους οἱ Σπαρτιάτες πολῖτες ἀνέρχονταν στοὺς 8.000 (Ἡροδ. 7, 234)· τὸ 371 στὰ Λεῦκτρα μόλις 700 ἦταν οἱ πολῖτες μέ πλήρη πολιτικὰ δι-
 καιώματα που παρατάχθηκαν στὴ μάχη (Ξεν. Ἑλλ. 6, 4, 15)· τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀριστοτέ-
 λη δὲν ἦταν οὔτε 1.000 (*Πολιτικά Β* 1270 α 16-17)· στὴ βασιλεία τοῦ Ήγη Δ' δὲν εἶχαν
 μείνει οὔτε 700 (Πλουτ. Ἁγίς 5). Μεγάλες ἀπώλειες εἶχαν ἐπίσης οἱ Σπαρτιάτες στὸ
 σεισμό τοῦ 464. Βλ. G. Gilbert, *Handbuch der griechischen Staatsalterthümer, I: Der Staat
 der Lakendaimonier und der Athener*, 2η ἐκδ., Leipzig 1893, σ. 41 καί σημ. 3.

Ἐπειδὴ τὸ θέμα τῆς «ἀναπληρώσεως» παρουσιάζει δυσκολίες καὶ δὲν ἔχει βρεῖ ἱκανοποιητικὴ λύση⁹, θὰ ἐξετάσω ἐδῶ ἀπὸ ποιῆς κατηγορίες κατοίκων τῆς Σπάρτης, ποὺ δὲν ἀνήκαν στὴν κατηγορία τῶν Σπαρτιατῶν μὲ πλήρη πολιτικὰ δικαιώματα, ἔγινε αὐτὴ ἡ «ἀναπλήρωσις» στὴ μεταρρύθμιση τοῦ Κλεομένη.

Κατὰ τὸν Πλούταρχο, ὁ Ἄγης σχεδίαζε, σὺν μεταρρυθμιστικὸ τοῦ πρόγραμμα, νὰ συμπληρώσει τὸ πολιτικὸ σῶμα τῶν Σπαρτιατῶν ἀπὸ τοὺς περιοίκους καὶ τοὺς ξένους, ποὺ εἶχαν πάρει ἀνατροφὴ ἐλεύθερων, εἶχαν εὖρωστα σώματα καὶ βρισκόνταν στὴν ἀκμὴ τῆς ἡλικίας τους¹⁰. Ὁ Πλούταρχος σὲ ἓνα χωρίο ἀναφέρει ὅτι στὴ μεταρρύθμιση τοῦ Κλεομένη ἡ «ἀναπλήρωσις» ἔγινε ἀπὸ «ξένους»¹¹, ἐνῶ σὲ ἓνα ἄλλο ὅτι ἔγινε ἀπὸ «περιοίκους»¹². Ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν τῶν δύο χωρίων ὁδήγησε στὴν ὑπόθεση ὅτι στὴ Σπάρτη οἱ περιοίκοι ὀνομάζονταν καὶ ξένοι¹³. νο-

9. Οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ δὲν συμφωνοῦν μεταξὺ τους : ὁ I. G. Δρόουσεν (*Ἱστορία τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ*, τ. III, μέρ. Β΄ ἐξελληνισθεῖσα ὑπὸ Ἰω. Δέλλιου, Ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 105) δέχεται ὅτι οἱ πολῖτες συμπληρώθηκαν ἀπὸ τοὺς περιοίκους. Τὴν ἴδια ἄποψη ἔχουν ὁ K.J. Beloch, *Griechische Geschichte*, IV² 1, Berlin καὶ Leipzig 1925, σ. 702, ὁ E. Will, *Histoire Politique du Monde Hellenistique* (323-30 av. J.C.), I, Nancy 1966, σ. 339, ὁ P. Oliva, *Die auslandspolitik Kleomenes III*, *Acta antiqua* XVI, 1968, σ. 179 καὶ ὁ G. Glotz, *perioikoi* σὺν λεξικὸ τῶν Ch. Daremberg - Edm. Saglio, *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*, IV, σ. 394 κατὰ σημ. 42. Ὁ W. Tarn (*Hellenistic Civilisation*, London 1952, σ. 122 κ.έ. (2η ἐκδ., σ. 113 κ.έ.) καὶ *CAHVII*, σ. 754) ἀναφέρει ὅτι ἡ «ἀναπλήρωσις» ἔγινε ἀπὸ τοὺς περιοίκους καὶ μετοίκους. Ὁ F. Pozzi (*Le riforme economico-Sociali e le mire tiranniche di Agide IV e Cleomene III, re di Sparta*, *Aevum* 42, 1968, σ. 388) δέχεται ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν συμπληρώθηκε ἀπὸ περιοίκους καὶ ξένους καὶ ὁ M. Daubies (*Quelques réflexions sur les réformes entreprises à Sparte par les rois Agis IV et Cleomène III*, *Actes du Seconde Congress Internat. d' études péloponnésienes*, Athènes 1981-82, σ. 25) ἀπὸ ὑπομειόνες, περιοίκους καὶ μισθοφόρους. Τέλος ὁ M. Furuyama (*Sparta in the latter half of the 3rd century B.C. Land-distribution and ἀναπλήρωσις* [en japon., rés. en angl.]: *JCS* 27, 1979, σσ. 49-60) πιστεύει ὅτι ἡ «ἀναπλήρωσις» ἔγινε ἀπὸ περιοίκους καὶ εἰλωτες.

10. Πλουτ. Ἄγης 8, 3: «ἀναπληρωθῆναι δὲ τούτους (τοὺς Σπαρτιάτας) ἔκ τε περιοίκων καὶ ξένων, ὅσοι τροφῆς μετεσχηκότες ἐλευθερίου καὶ χαριέντες ἄλλως τοῖς σώμασι καὶ καθ' ἡλικίαν ἀκμάζοντες εἶεν».

11. Πλουτ., Κλεομ., 10, 11 : «καὶ τῶν ξένων κρίσιν ποιεῖν καὶ δοκιμασίαν, ὅπως οἱ κράτιστοι γενόμενοι Σπαρτιάται σώζωσι τὴν πόλιν τοῖς ὄπλοις» .

12. Πλουτ., Κλεομ., 11, 3 : «ἀναπληρώσας δὲ τὸ πολίτευμα τοῖς χαριστάτοις τῶν περιοίκων, ὀπλίτας τετρακισχιλίους ἐποίησε» . Πρὸβλ. Πλουτ. Ἡθικά 245 F.

13. Βλ. D. Mendels, *Sparta in Teles'* περὶ φυγῆς, *Eranos* 77, 1979, σ. 114, σημ. 21.

μίζω ότι ή υπόθεση αυτή δέν είναι όρθή, γιατί τόσο στο χωρίο του Πλουτ., Ἔργα, 8, 3 όσο και στα άλλα χωρία¹⁴, όπου αναφέρονται μαζί οί ξένοι και οί περιοίκιοι, είναι σαφής ή διάκριση ανάμεσα σε ξένους και περιοίκους.

Κατά τον Ρ. Ολίβα¹⁵, ό Πλούταρχος χρησιμοποιεί τον όρο ξένοι για να δηλώσει μαζί με τους πραγματικούς ξένους, που δέν ήταν ποτέ πολλοί στη Σπάρτη, τους ελεύθερους άνδρες, που δέν ήταν ούτε περιοίκιοι ούτε Σπαρτιάτες πολίτες και είχαν ποικίλες προελεύσεις (απόγονοι πτωχών πολιτών και διαφόρων κατηγοριών απελευθερωμένων ειλώτων). Οί R. Flacelière και É. Chambry¹⁶ παρατηρούν ότι είναι έκπληκτικό που ό Πλούταρχος δέν αναφέρει τους περιοίκους στον *Βίο του Κλεομ.* 10, 11, ενώ τους αναφέρει στο κεφ. 11, 3.

Ἄλλά ό Πλούταρχος δίνει σε ένα άλλο χωρίο¹⁷ τήν πληροφορία ότι ή απελευθέρωση των δούλων υπήρξε συνέπεια τής «ἀναπληρώσεως» των πολιτών. Τό χωρίο αυτό, σε συνδυασμό με τις άλλες μαρτυρίες, που αναφέραμε¹⁸, δηλώνει ότι ό Κλεομένης ελευθέρωσε τους δούλους, αλλά δέν δηλώνει ρητά ότι τους έδωσε τήν «πολιτεία» και ότι δημιούργησε μιὰ κατηγορία κατοίκων τής Σπάρτης, παρόμοια ίσως με τους «νεοδαμώδεις»¹⁹, ή και τους μετοίκους τής Ἀθήνας. Ὁ Πλούταρχος αναφέρει επίσης ότι ό Κλεομένης απελευθέρωσε όσους ειλώτες²⁰ κατέ-

14. Ξεν. Ἑλλ. 5, 3, 9: «πολλοί δέ αὐτῶ και τῶν περιοίκων ἐθελονται καλοί κάγαθοί ήκολούθουν (τόν Ἀγησίπολη Α΄) και ξένοι τῶν τροφίμων καλουμένων. και νόθοι τῶν Σπαρτιατῶν, μάλα εὐειδεῖς τε και τῶν ἐν τῇ πόλει καλῶν οὐκ ἄπειροι». Πλουτ. Τιμ. 39, 2.

15. Ρ. Oliva, *Sparta and her Social Problems*, Amsterdam/Prague 1971, σ. 223. σημ. 3.

16. R. Flacelière-É. Chambry, *Plutarque Vies*, XI, Παρίσι 1976. σ. 51: «il est surprenant que les périèques ne soient pas mentionnés ici comme tels: cf. ci-dessous, 11, 3».

17. Πλουτ., Ἔργα και Κλεομ. και Γράκχ. σύγκρ. 5: «Κλεομένης δέ, ίνα τās σφαγάς τῶν ἐφόρων ἐάσωμεν, ήλευθέρωσε μέν ἅπαντας τους οϊκέτας. ἐβασίλευσε δέ τῶ μέν ἔργω μόνος...».

18. Πλουτ. Κλεομ. 10, 11 και 11.3.

19. Για τους νεοδαμώδεις, βλ. παρακάτω σημ. 25.

20. Ἡ απελευθέρωση αυτή των ειλώτων τοποθετείται μετά τήν κατάληψη τής Τεγέας και τή λεηλασία του Ὁρχομενοῦ και τής Μαντινείας από τον Ἀντίγονο Δώσωνα τό 223/2 π.Χ. και όχι τό 241 ή τό 227· βλ. M. Daubies, Cléomène III, les hilotes et Sellasie, *Historia* 20, 1971, σ. 668 και σημ. 22. J. Ducat, Les Hilotes, *BCH* suppl. 20, Paris 1990, σ. 160. Ἄλλά και τότε ή «ἀναπλήρωσις» των πολιτών με ειλώτες φαίνεται δύσκολη· ό Δίων ό Χρυσόστομος 36, 38 αναφέρει: «οὐδέ ὑπάρχει τοῖς εἰλωσι γενέσθαι Σπαρτιάταις· ὅθεν δὴ [και] διατελοῦσιν ἐπιβουλεύοντες τῇ Σπάρτῃ». Ὁ Κλεομένης λοιπόν προσέφερε τήν ελευθερία στους ειλώτες ἀλλ' όχι τήν «πολιτεία». Οί ειλώτες με τήν ἀπε-

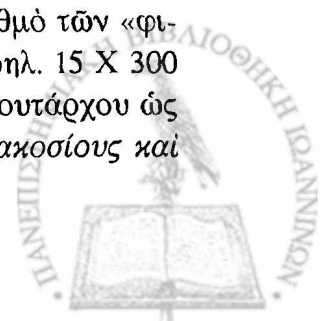

βαλαν πεντακόσιες ἀπτικῆς δραχμῆς καὶ συγκέντρωσε ἔτσι πεντακόσια τάλαντα (δηλ. 3.000.000 δρχ.) καὶ ὅτι ὄπλισε ἀπ' αὐτοὺς 2.000 μὲ μακεδονικὸ ὄπλισμό²¹. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Κλεομένης ἀπελευθέρωσε 6.000 εἰλωτες (3.000.000 : 500 = 6.000), ἀλλὰ ὄπλισε μὲ μακεδονικὰ ὄπλα μόνο 2.000. Κατὰ τὸν Μακρόβιο, ὁ Κλεομένης, ἐπειδὴ εἶχαν μείνει μόνο 1.500 πολῖτες ποὺ μποροῦσαν νὰ φέρουν ὄπλα, ἀπελευθέρωσε 9.000 δούλους (προφανῶς εἰλωτες) γιὰ νὰ τοὺς κατατάξει στὸν στρατό²². Ὁ ἀριθμὸς τοῦ Μακροβίου, σὲ ἀντίφαση μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ

λευθέρωσή τους μποροῦσαν νὰ γίνουν δεκτοὶ π.χ. στήν κατηγορία τῶν ἀφετῶν, τῶν ἀδεσπότην κ.λ.π (βλ. σημ. 25) ἢ στήν καλύτερη περίπτωση στήν τάξη τῶν νεοδαμῶδων. Πρβλ. G. Glotz-R. Cohen, *Histoire Grecque*, tom. I, Paris 1938, σ. 354. Γιὰ τὴν «ἀναπλήρωσιν» τῶν πολιτῶν μὲ εἰλωτες ἡ Σπάρτη θὰ ἦταν ἔτοιμη μόνο μετὰ ἀπὸ σαράντα χρόνια περίπου δηλ. τὴν ἐποχὴ τῆς διακυβέρνησης τοῦ Νάβη, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ D. Mendels, *Sparta in Teles' περιὶ φυγῆς*, ὁ.π., σ. 113.

21. Πλουτ., *Κλεομ.* 23,1 : «... ὁ Κλεομένης τῶν μὲν εἰλώτων τοὺς πέντε μνᾶς Ἀπτικᾶς καταβαλόντας ἐλευθέρους ἐποίει καὶ τάλαντα πεντακόσια συνέλεξε, δισχιλίους δὲ προσκαθοπλίσας Μακεδονικῶς ...».

22. Macrobius, *Saturnalia* 1, 11, 34 : «*Cleomenes Lacedaemonius, cum mille et quingenti soli Lacedaemonii qui arma ferre possent superfuissent, ex servis manu missis bellatorum novem milia conscripsit*». Βλ. M. Daubies, Cléomène III, les hilotes et Sellasie, *Historia* 20, 1971, σ. 692. Μιὰ εὐλογία ὑπόθεση θὰ ἦταν ὅτι ὁ Μακρόβιος ἔδωσε αὐτὸν τὸν ἀριθμὸ τῶν 9.000, γιὰτὶ πίστευσε ὅτι ὁ Κλεομένης ἀποκατέστησε στή μεταρρύθμισή του τὸν ἀριθμὸ τῶν 9.000 κλήρων τοῦ Λυκούργου (πρβλ. Πλουτ. *Λυκ.* 8, 5-6: «Ἐπάγων δὲ τῷ λόγῳ τὸ ἔργον, ἔνειμε τὴν μὲν ἄλλην τοῖς περιοίκις Λακωνικὴν τρισμυρίους κλήρους, τὴν δ' εἰς τὸ ἄστν τὴν Σπάρτην συντελοῦσαν ἑνακισχιλίους· τοσοῦτοι γὰρ ἐγένοντο κλήροι Σπαρτιατῶν. 6 Ἔνιοι δὲ φασὶ τὸν μὲν Λυκοῦργον ἑξακισχιλίους νεῖμαι, τρισχιλίους δὲ μετὰ ταῦτα προσθεῖναι Πολύδωρον· οἱ δὲ τοὺς μὲν ἡμίσεις τῶν ἑνακισχιλίων τοῦτον, τοὺς δ' ἡμίσεις Λυκοῦργον». Βέβαια, ἂν ἡ ὑπόθεση αὐτὴ εἶναι ὀρθή, ὁ Μακρόβιος ἔδωσε τὸν ἀριθμὸ αὐτὸ ἄκριτα, γιὰτὶ δὲν ὑπελόγισε καὶ τοὺς 1.500 πολῖτες ποὺ ἀναφέρει, ὁπότε θὰ ἔπρεπε νὰ δώσει τὸν ἀριθμὸ 7.500 καὶ ὄχι 9.000. Ὁ καθηγητὴς Χ. Πελεκίδης μοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι, κατὰ τὸν Πλούταρχο (Ἄγης 8, 4), ὁ Ἄγης ὄρισε «σύνταξιν δὲ τούτων εἰς πεντεκαίδεκα γενέσθαι φιδίτια κατὰ τετρακοσίους καὶ διακοσίους»· ἂν τὸ χωρίο αὐτὸ δὲν ἔχει ὑποστει ἀλλοίωση, τότε μαθαίνουμε ὅτι ὁ Ἄγης ὀργάνωσε τοὺς Σπαρτιάτες σὲ «δεκαπέντε φιδίτια» μὲ τετρακοσίους καὶ διακοσίους ἄνδρες, πράγμα ποὺ μᾶς δίνει ἕναν κατὰ προσέγγιση ἀριθμὸ τῶν πολιτῶν τῆς Σπάρτης μετὰ τὴ μεταρρύθμιση τοῦ Κλεομένη (φυσικὰ ἐφόσον ὁ Κλεομένης ἀκολούθησε στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸν Ἄγην): θὰ μπορούσαμε δηλ. πολλαπλασιάζοντας τὸν ἀριθμὸ τῶν «φιδιτίων» μὲ τὸ μέσο ὄρο τῶν ἀνδρῶν (κατὰ τετρακοσίους καὶ διακοσίους δηλ. 15 X 300 = 4.500), νὰ ἔχουμε 4.500 ἄνδρες· ἂν ὁμοῦ διορθώναμε τὸ χωρίο τοῦ Πλουτάρχου ὡς ἑξῆς: «σύνταξιν δὲ τούτων εἰς πεντεκαίδεκα γενέσθαι φιδίτια κατὰ τετρακοσίους καὶ

μᾶς δίνει ὁ Πλούταρχος, φαίνεται ὑπερβολικός καὶ δὲν μποροῦμε νὰ ἐλέγξουμε τὴν ἀξιοπιστία του.

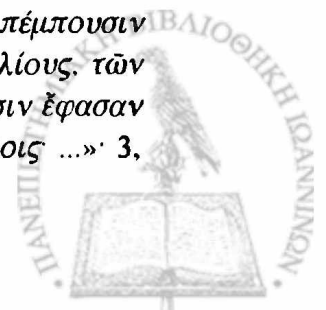
Ὁ Μ. Daubies²³ πιστεύει ὅτι αὐτοὶ οἱ 2.000 ἦταν περιοίκοι, ἐνῶ ἡ Κ.Μ.Τ. Chrimes²⁴ ὑποστηρίζει ὅτι 6.000 εἰλωτες δὲν μποροῦσαν νὰ διαθέτουν ἀπὸ 5 μνῆς ὁ καθένας καὶ ὅτι, ἐπομένως, δὲν πρόκειται γιὰ εἰλωτες, ἀλλὰ γιὰ νεοδαμῶδεις²⁵, ἄρα κατώτερους ἐλεύθερους, ποὺ μ' αὐτὸ

<εἰς πεντεκαίδεκα κατὰ> διακοσίους, καὶ δίαιταν ἦν εἶχον οἱ πρόγονοι δίαιτᾶσθαι», θὰ εἶχαμε 15 φιδίτια κατὰ τετρακοσίους ἄνδρες (15X400=) 6.000 ἄνδρες καὶ 15 φιδίτια κατὰ διακοσίους ἄνδρες (15X200=) 3.000 ἄνδρες, ὅποτε ὁ συνολικός ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν τῶν συσσιτίων θὰ ἀνερχόταν σὲ 9.000 ἄνδρες καὶ θὰ συνέπιπτε μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν κλήρων τῶν Σπαρτιατῶν (πρβλ. Πλουτ. Λυκ. 8, 5: «Ἐπάγων δὲ τῶ λόγῳ τὸ ἔργον. ἔνειμε τὴν μὲν ἄλλην τοῖς περιοίκοις Λακωνικὴν τρισμυρίους κλήρους. τὴν δ' εἰς τὸ ἄστυ τὴν Σπάρτην συντελοῦσαν ἑνακισχιλίους' τοσοῦτοι γὰρ ἐγένοντο κλήροι Σπαρτιατῶν»).

23. Μ. Daubies, ὁ.π., σσ. 665-695· ὁ R. Urban (Das Heer des Kleomenes bei Sellasia, *Chiron*, 3, 1973, σσ. 95-102), διαφωνεῖ μὲ τὸν Daubies, ποὺ ἐπανέρχεται στὴν ἀποψή του (Μ. Daubies, Les combattants laconiens de Sellasia. Périèques ou hilotes? *Homages à C. Preaux*, Bruxelles 1975, σσ. 383-392). Συζήτηση γιὰ τὸ ἴδιο θέμα ἔχουμε καὶ στὸν J. Ducat, *Hilotes*, ὁ.π., σ. 160, σημ. 20.

24. Κ.Μ.Τ. Chrimes, *Ancient Sparta*, Manchester 1949, σ. 40. Τὴν ἀποψη τῆς Chrimes δὲν φαίνεται νὰ δέχεται ὁ T.W. Africa, *Cleomenes III and the Helots*, *CSCA* 1, 1968, σ. 4.

25. Γιὰ τοὺς νεοδαμῶδεις, βλ. G. Busolt, *Griechische Saatskunde*, II, München 1926, σ. 668. Hans Volkmann, *KP*, 4, 1972, στ. 52 λ. *Neodamodeis*. R.F. Willetts, *The Neodamodeis*, *CPh*, 49, 1954, σσ. 27-32· T. Alfieri-Tonini, Il problema dei Neodamodeis nell' ambito della società spartana, *Rend. Ist. Lomb.*, 109, 1975, σσ. 305-316· G.B. Bruni, *Mothakes, Neodamodeis, Brasideioi*, in *Schiavitu, manomissione e classi dipendenti nel mondo antico*, colloque de Bressanone, 25-27 nov. 1976 (Rome 1979), σσ. 21-31. Οἱ νεοδαμῶδεις ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη καὶ τὸν Ξενοφῶντα ἀνάμεσα στὰ ἔτη 421 καὶ 370: Θουκ. 5, 34, 1 «...οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐψηφίσαντο τοὺς μὲν μετὰ Βρασίδου εἰλωτας μαχεσαμένους ἐλευθέρους εἶναι καὶ οἰκεῖν ὅπου ἂν βούλωνται, καὶ ὕστερον οὐ πολλῶ αὐτοὺς μετὰ τῶν νεοδαμῶδων ἐς Λέπρεον κατέστησαν...»· 5, 67, 1 «παρὰ δ' αὐτοὺς οἱ ἀπὸ Θράκης Βρασίδειοι στρατιῶται καὶ νεοδαμῶδεις μετ' αὐτῶν»· 7, 19, 3 «... οἱ δ' ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ἀπέστελλον περὶ τὸν αὐτὸν χρόνον ταῖς ὁλκάσι τοὺς ὀπλίτας εἰς τὴν Σικελίαν, Λακεδαιμόνιοι μὲν τῶν τε εἰλώτων ἐπιλεξάμενοι τοὺς βελτίστους καὶ τῶν νεοδαμῶδων, ξυναμφοτέρων ἐς ἑξακοσίους ὀπλίτας...»· 7, 58, 3 «τῶν δ' ἔξω Σικελίας Ἑλλήνων Λακεδαιμόνιοι μὲν ἡγεμόνα Σπαρτιάτην παρεχόμενοι, νεοδαμῶδεις δὲ τοὺς ἄλλους καὶ εἰλωτας [δύναται δὲ τὸ νεοδαμῶδες ἐλεύθερον ἤδη εἶναι], ...»· Ξεν. Ἑλλ. 1, 3, 15 «ἐν δὲ τῶ Βυζαντίῳ ἦν Κλέαρχος Λακεδαιμόνιος ἀρμοστής καὶ σὺν αὐτῷ τῶν περιοίκων τινὲς καὶ τῶν νεοδαμῶδων οὐ πολλοὶ καὶ ...»· 3, 1, 4 «Οἱ οὖν Λακεδαιμόνιοι πέμπουσιν αὐτοῖς Θίβρωνα ἀρμοστήν. δόντες στρατιώτας τῶν μὲν νεοδαμῶδων εἰς χιλίους, τῶν δὲ ἄλλων Πελοποννησίων εἰς τετρακισχιλίους»· 3, 3, 6 «... αὐτοὶ μέντοι πᾶσιν ἔφασαν συνειδέναί καὶ εἰλωσι καὶ νεοδαμῶδεσι καὶ τοῖς ὑπομείοσι καὶ τοῖς περιοίκοις ...»· 3,

τὸ τίμημα ἀπέκτησαν συμπληρωματικά δικαιώματα. Ἀλλὰ καὶ οἱ δύο αὐτὲς γνῶμες δὲν φαίνονται νὰ στηρίζονται στὶς πηγές, ἀλλὰ εἶναι ἀπλὲς ὑποθέσεις.

Κατὰ τὸν A. Fuks²⁶, ὁ Ἄγης καὶ ὁ Κλεομένης ποτὲ δὲν ἐνδιαφέρθη-

4, 2 «Λύσανδρος ... πείθει τὸν Ἀγησίλαον ὑποστῆναι, ἂν αὐτῷ δῶσι τριάκοντα μὲν Σπαρτιατῶν, εἰς δισχιλίους δὲ τῶν νεοδαμῶδων, εἰς ἑξακισχιλίους δὲ τὸ σύνταγμα τῶν συμμάχων, στρατεύεσθαι εἰς τὴν Ἀσίαν» 5, 2, 24 «Δοξάντων δὲ καὶ τούτων, ἐκπέμπουσιν οἱ Λακεδαιμόνιοι Εὐδαμίδαν, καὶ σὺν αὐτῷ νεοδαμῶδεις τε καὶ τῶν περιοίκων καὶ τῶν Σκιριτῶν ἄνδρας ὡς δισχιλίους» 6, 5, 24 «Καὶ γὰρ ἦν Ἰσχόλαος μὲν ἐν Οἰῷ τῆς Σκιριτίδος, ἔχων νεοδαμῶδεις τε φρουρούς καὶ τῶν Τεγεατῶν φυγάδων τοὺς νεωτάτους περὶ τετρακοσίους». Ἡ θέση τους ἀπὸ ἀπόψεως δικαίου δὲν εἶναι γνωστή. Παρὰ τὸ ὄνομά τους καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Διόδωρος (14, 36, 1: «Λακεδαιμόνιοι δὲ ἐπὶ τὸν πρὸς τὸν βασιλέα πόλεμον Θίβρωνα καταστήσαντες ἡγεμόνα **χιλίους μὲν τῶν πολιτῶν ἔδωκαν**, παρὰ δὲ τῶν συμμάχων ἐκέλευσαν στρατολογεῖν ὅσους ἂν αὐτῷ φαίνονται συμφέρειν») φαίνεται νὰ ταυτίζει τοὺς νεοδαμῶδεις τοῦ Θίβρωνος (Ξεν. Ἑλλ. 3, 1, 4: «Οἱ οὖν Λακεδαιμόνιοι πέμπουσιν αὐτοῖς Θίβρωνα ἀρμοστήν, δόντες στρατιώτας **τῶν μὲν νεοδαμῶδων εἰς χιλίους**, τῶν δὲ ἄλλων Πελοποννησίων εἰς τετρακισχιλίους») μὲ πολίτες, δὲν φαίνεται πιθανὸ ὅτι οἱ νεοδαμῶδεις εἶχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα Σπαρτιάτη πολίτη (ὅπως ὑποστηρίζει ὁ U. Kahrstedt, *Griech. Staatsrecht*, I, Göttingen 1922, σ. 46 κ.έ.), γιατί ὡς πολίτες μὲ πλήρη πολιτικά δικαιώματα δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχαν συμμετάσχει μαζί μὲ τοὺς εἰλωτες, τοὺς ὑπομεινῶνες καὶ τοὺς περιοίκους στὴν συνωμοσία τοῦ Κινάδωνος τὸ 398 (τὴ συμμετοχὴ τους μαρτυρεῖ ὁ Ξενοφῶν, Ἑλλ. 3, 3, 6: «αὐτοὶ μέντοι πᾶσιν ἔφασαν συνειδέναί καὶ εἴλωσι καὶ νεοδαμῶδεσι καὶ τοῖς ὑπομειοσι καὶ τοῖς περιοίκοις»). Ἄλλωστε θὰ ἦταν ἀδύνατο ἢ Σπάρτη νὰ εἶχε βρεῖ γῆ γιὰ νὰ μοιράσει τοὺς ἀπαραίτητους κλήρους στοὺς νεοδαμῶδεις, ποὺ ἦταν μερικὲς χιλιάδες· καὶ ὁ περιορισμὸς τῶν ἱκανῶν νὰ πάρουν τὰ ὄπλα Σπαρτιατῶν ἀπὸ περισσότερους ἀπὸ 2.000 τὸ 418 σὲ 1.000 τὸ 371, δηλώνει ὅτι οἱ νεοδαμῶδεις δὲν περιλαμβάνονταν σ' ὅσους εἶχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα. Ἡ στρατιωτικὴ ἱκανότητά τους δὲν φαίνεται νὰ ἦταν σημαντικὴ, ὅπως δείχνει τὸ γεγονός ὅτι ὁ Πολυδάμας ὁ Φαρσάλιος ἀπέκρουε τὸ 374 ἓνα Σπαρτιατικὸ βοηθητικὸ σῶμα, ἐφόσον θὰ τὸ ἀποτελοῦσαν μόνον νεοδαμῶδεις (Ξεν. Ἑλλ. 6, 1, 14). Οἱ νεοδαμῶδεις ἀποτελοῦσαν μᾶλλον ἰδιαίτερη κατηγορία μὲ μειωμένα δικαιώματα (πρβλ. Μύρων, *FGrHist* 106 F 1 «πολλάκις ἠλευθέρωσαν Λακεδαιμόνιοι δούλους καὶ οὓς μὲν ἀφέτας ἐκάλεσαν, οὓς δὲ ἀδεσπότες, οὓς δὲ ἐρνηκτῆρας, δεσποσιοναύτας δ' ἄλλους, οὓς εἰς τοὺς στόλους κατέτασσαν, ἄλλους δὲ νεοδαμῶδεις ἑτέρους ὄντας τῶν εἰλώτων». Ἡσύχιος: «νεοδαμῶδεις· οἱ κατὰ δόσιν ἐλεύθεροι ἀπὸ τῆς εἰλωτείας». Πολυδ. 3, 83: «τοὺς μέντοι εἰς ἐλευθερίαν τῶν εἰλώτων ἀφιεμένους οἱ Λακεδαιμόνιοι νεοδαμῶδεις καλοῦσιν». Σούδα, λ. νεοδαμῶδεις).

26. A. Fuks, *Agis, Cleomenes and equality*, *CPh* 57, 1962, σ. 166, σημ. 40. Παραπλήσια γνώμη γιὰ τὸ θέμα τῶν εἰλώτων ἔχουν ἐκφράσει καὶ οἱ W. Tarn (*Hellenistic Civilisation*, σ. 123) καὶ B. Shimron (*Some Remarks on Phylarchus and Cleomenes III*, *RivFC* 94, 1966, σ. 458), ἐνῶ ἀντίθετα ὁ P. Oliva (*Sparta and her Social Problems*, ὁ.π., σ. 229) πιστεύει ὅτι

καν για τους εἰλωτες και τὸ ἕκτακτο μέτρο, πού ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος²⁷, ἐπιβλήθηκε²⁸ ἀπὸ ἔλλειψη χρημάτων και εἶναι ἀπόλυτα ἄσχετο μὲ τὸ πρόγραμμα τοῦ Κλεομένη. Ἀλλὰ ἡ ἄποψη αὐτή, ἐνδεχόμενα ὀρθή, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδειχθεῖ· τόσο ἡ ἀγορὰ τῶν πολιτικῶν²⁹, ὅσο και ἡ παροχὴ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, εἶναι δύο συνήθη μέτρα αὐτῆ τὴν ἐποχὴ και ἡ Σπάρτη εἶχε ἀνάγκη τόσο ἀπὸ στρατιῶτες-πολίτες, ὅσο και ἀπὸ χρήματα· ἔτσι τὸ μέτρο αὐτὸ τοῦ Κλεομένη εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπέβλεπε και στοὺς δύο σκοποὺς (ἀντιμετώπιση τῆς ὀλιγανθρωπίας και στὴν εὐρεση πόρων για τὸν προϋπολογισμό).

Τέλος, κατὰ τὸν Πλούταρχο³⁰ ἡ «ἀναπλήρωσις» στὴ μεταρρυθμιση

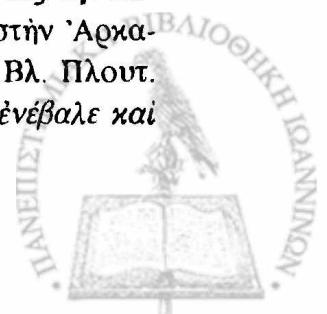
δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίσουμε ὅτι οἱ προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις δὲν ἄγγιξαν τὸ θέμα τῶν εἰλωτων. Ἡ εἰλωτεία ἦταν ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τοῦ συστήματος τοῦ Λυκούργου πού ὁ Ἄγης προσπάθησε νὰ ἀποκαταστήσει στὰ πλαίσια πού ἐπέτρεπαν τὰ σπαρτιατικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς.

27. Βλ. Πλουτ. *Κλεομ.* 23,1 (παραπάνω, σημ. 21). Πάντως ὁ Μακρόβιος, *Satur.* 1, 11, 34 (= παραπάνω σημ. 22), μιλά προφανῶς για εἰλωτες.

28. Ἡ ἐνίσχυση τοῦ στρατοῦ ἦταν ἀνάγκη ἐπιτακτικὴ για τὴ Σπάρτη, γιατί ἔπρεπε νὰ πολεμήσει ἐναντίον τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας και τῶν Μακεδόνων και ταυτόχρονα νὰ ἰσχυροποιήσει τὴ θέση της στὴν Πελοπόννησο. Ἴσως για αὐτὸν τὸ λόγο και ὁ F. W. Walbank (*The Hellenistic World*, Sussex / New Jersey 1981, σ. 173) πιστεύει ὅτι ἐπρόκειτο για μέτρο ἀπελπισίας τοῦ Κλεομένη πού τοῦ τὸ ἐπέβαλαν οἱ περιστάσεις.

29. Βλ. π.χ. Ὁ L. Robert, *RPh.* 41, 1967, σσ. 14-32 ἐξετάζει τὴν πώληση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων ἀπὸ τὴν Ἐφεσο για νὰ χρηματοδοτηθεῖ ἡ ἐκγύμναση και ἡ ἀποστολὴ τῶν ἀθλητῶν σὲ ἄλλες πόλεις (πρβλ. *Bull. Épigr.*, 1967, 497). Πρβλ. ἐπίσης ὅσα παρατηροῦν οἱ Jeanne et Louis Robert, *Bull. Épigr.*, 1973, 62, σσ. 327-8, σχετικὰ μὲ τὸ VII κεφ. τοῦ βιβλίου τοῦ Ph. Gauthier, *Symbola. Les étrangers et la justice dans les cités grecques*, Nancy 1972: «Le chapitre VII considère au point de vue judiciaire l'isopolitie collective donnée à une cité; c'est un aspect qu'il est difficile d'extraire des documents qui concernent cette institution, car ce n'est pas là une préoccupation de ses documents (disons à ce propos que l'isopolitie se répand à l'époque hellénistique, période d'oligarchie en maint endroit et de grande mobilité des personnes, pour augmenter le corps civique - comme fait aussi la vente du droit de cité - avec des éléments triés d'avance et offrant de bonnes garanties d'assimilation)».

30. Πλουτ. Ἄρατος 38, 4 : «οὐκέθ' ὡς πρότερον ἀτρέμα και σχέδην τοῦ Κλεομένου ἐπιβαίνοντος οὐδ' ἐμπλεκομένου ταῖς πολιτικαῖς ἀρχαῖς, ἀλλ' ἐπεὶ τοὺς ἐφόρους ἀποκτείνας και τὴν χώραν ἀναδασάμενος και πολλοὺς τῶν μετοίκων ἐμβαλὼν εἰς τὴν πολιτείαν ἔσχεν ἰσχὺν ἀνυπεύθυνον». Πολιτογράφηση μετοίκων ἔχουμε και στὴν Ἀρχαδία (κυρίως στὴν Μαντίνεια και τὴν Τεγέα) ἀλλὰ ἐκεῖ ὑπῆρχαν μέτοικοι. Βλ. Πλουτ. Ἄρατος 36, 3: «καὶ τὴν πόλιν (= Μαντίνεια) ἐλὼν (ὁ Ἄρατος) φρουρὰν ἐνέβαλε και τοὺς μετοίκους πολίτας ἐποίησεν αὐτῶν...».

τοῦ Κλεομένη δὲν γίνεται ἀπὸ ξένους³¹ ἢ περιοίκους ἀλλὰ ἀπὸ μετοίκους³². Ἀλλὰ αὐτὸ θὰ ἦταν παράδοξο, ἂν πράγματι ἡ Σπάρτη ἦταν μιὰ κλειστὴ πόλη γιὰ ξένους καὶ συνεπῶς καὶ γιὰ μετοίκους³³. Οἱ R. Flacelière καὶ É. Chambry³⁴ σχολιάζουν: «ὁ Πλούταρχος ἐδῶ γράφει μετοίκων ἐνῶ στὸ παράλληλο χωρίο Κλεομ. 11,3 περιοίκων. Δὲν ἔκανε μιὰ σαφὴ διάκριση ἀνάμεσα στίς δύο λέξεις».

Ἐπομένως θὰ πρέπει ἢ νὰ δεχθοῦμε τὴν ἄποψη τῶν Flacelière - Chambry ἢ νὰ διορθώσουμε τὸ μετοίκων σὲ περιοίκων. Ἀπὸ τίς δύο αὐτὲς δυνατότητες θὰ προτιμοῦσα τὴ δεύτερη γιὰ τοὺς ἑξῆς λόγους:

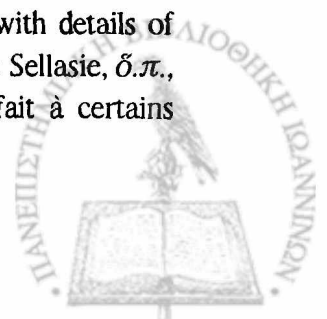
α. Ἀπ' ὅσα γνωρίζουμε, ὑπάρχει μιὰ βασικὴ διαφορὰ μεταξὺ μετοί-

31. Ἴσως προβάλλει κανεὶς τὴν ἄποψη ὅτι ξένος καὶ μέτοικος εἶναι συνώνυμα· βλ. D. Mendels, *Sparta in Teles* περὶ φυγῆς, ὁ.π., σσ. 114, 115 ὅπου foreigners (μέτοικοι)· καὶ σ' αὐτὴ τὴ γνώμη ἔχω νὰ ἀντιτάξω ἓνα χωρίο ἀπὸ τὸ Θουκυδίδη 4, 90, 1 (ὁ δὲ Ἴπποκράτης ἀναστήσας Ἀθηναίους πανδημί, αὐτοὺς καὶ τοὺς μετοίκους καὶ ξένων ὅσοι παρήσαν ὕστερος ἀφικνεῖται ἐπὶ τὸ Δήλιον) καὶ ἓνα χωρίο ἀπὸ τὸν Πλούταρχο, *Περὶ φυγῆς* 607 A, ὅπου ἀναφέρει στὴν ἴδια φράση τὸν ξένον καὶ τὸν μέτοικον (Ἄλλ' ἐπονείδιστον ὁ φυγὰς ἐστι; παρὰ γε τοῖς ἄφροσιν, οἳ καὶ τὸν πτωχὸν λοιδορῆμα ποιοῦνται καὶ τὸν φαλακρὸν καὶ τὸν μικρὸν καὶ νῆ Δία τὸν ξένον καὶ τὸν μέτοικον). Βλ. καὶ Πλουτ. *Περὶ τοῦ ἀκούειν* 37 F. Ἐπομένως δὲν μποροῦμε νὰ δεχθοῦμε αὐτὴ τὴν ἄποψη. Ἀλλὰ καὶ στὸ λῆμμα τοῦ Ἀρποκρατίωνα μετοίκιον γίνεται σαφῆς διάκριση μεταξὺ μετοίκου καὶ ξένου: «μέτοικος μὲν ἐστὶν ὁ ἐξ ἑτέρας πόλεως μετοικῶν ἐν ἑτέρῃ καὶ μὴ πρὸς ὀλίγον ὡς ξένος ἐπιδημῶν, ἀλλὰ τὴν οἰκῆσιν αὐτόθι κατακτησάμενος».

32. Γιὰ τὸν ὄρο μέτοικος, βλ. H. Hommel, *μέτοικοι*, RE, XV2, Stuttgart 1932, σσ. 1413-1458, Heinz Bellen, *μέτοικοι*, KP, 3, Stuttgart 1969, σσ. 1276-1278· ἐπίσης τὸ ἄρθρο τοῦ M. Clerc, *μέτοικοι*, στὸ λεξικὸ τῶν Ch. Daremberg - Edm. Saglio, ὁ.π., III, σσ. 1876-1886.

33. Εἶναι δύσκολο νὰ προσδιορισθεῖ πόσο κλειστὴ πόλη ἦταν ἡ Σπάρτη· ποτέ δὲν ἦταν ἀπόλυτα κλειστὴ πόλη καὶ ἀκόμη λιγότερο στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ· πρβλ. Ch. Daremberg-Edm. Saglio, *Dict. Antiqu. Grecques et Romaines*, V, σσ. 1007-1008, λ. *Xénélasia* [A. Krebs].

34. R. Flacelière et É. Chambry, ὁ.π., XV, Παρίσι 1979, σ. 111, σημ. 1: «Plutarque écrit ici μετοίκων, mais, dans le passage parallèle Cléom. 11, 3: περιοίκων, Il ne faisait donc pas une différence nette entre ces deux mots». Παρόμοια γνώμη ἐκφράζει καὶ ὁ T.W. Africa ἀναφερόμενος στὸν Πλούταρχο στὸ ἄρθρο του *Cleomenes III and the Helots*, CSCA 1, 1968, σ. 2: «but Plutarch, alas, was not a careful writer, nor was he concerned with details of interest to modern historians». Ἐνῶ ὁ M. Daubies (Cléomène III, *Les hilotes et Sellasie*, ὁ.π., σ. 667, σημ. 13) σημειώνει: «il y a une confirmation indirecte de l' appel fait à certains étrangers par Cléomène dans Plutarque, *Aratos* 38, 4».

κων στην Ἀθήνα καὶ περιοίκων στὴ Σπάρτη³⁵: οἱ μέτοικοι παρέμειναν ξένοι, ἐνῶ οἱ περιοίκοι καὶ ὅλες οἱ ἄλλες ὁμάδες τῶν ἐλεύθερων μὴ Σπαρτιατῶν ἀνῆκαν στὴν κοινότητα τῶν Λακεδαιμονίων³⁶. εἶχαν ἀστικά καὶ ὄχι πολιτικά δικαιώματα³⁷. Γι' αὐτὸ ἦταν πιὸ φυσικὸ νὰ «ἀναπληρώσει» ὁ Κλεομένης τὸ σῶμα τῶν πολιτῶν μὲ περιοίκους.

β. Ἀφοῦ ἡ στράτευση τῶν περιοίκων³⁸ ἀποτελοῦσε ὑποχρέωση πρὸς τὴν πόλη τῶν Λακεδαιμονίων, ἦταν πιὸ φυσικὸ νὰ συμπληρώσει ὁ Κλεομένης τὸν ἀριθμὸ τῶν πολιτῶν ἀπὸ τοὺς περιοίκους καὶ ὄχι ἀπὸ τοὺς μετοίκους³⁹.

γ. Ἄν δεχθοῦμε ὅτι πολὺ παλιὰ (ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν κατάκτηση τῆς χώρας ἀπὸ τοὺς Δωριεῖς) οἱ περιοίκοι εἶχαν, κατὰ τὸν Στράβωνα⁴⁰, καὶ ἰσότητα καὶ πολιτικά δικαιώματα καὶ μετεῖχαν σὲ διάφορα ἀξιώματα (ὁ Ἄγης ὁ Εὐρυσθένης ἀργότερα ἀφῆρεσε αὐτὰ τὰ προνόμια) ὁ Κλεομένης ἦταν πολὺ φυσικὸ νὰ συμπληρώσει τὸν ἀριθμὸ τῶν πολιτῶν μὲ περιοίκους καὶ νὰ τοὺς ἀποκαταστήσει ἔτσι, ἂν καὶ πολὺ ἀργά, στὴν προνομιοῦχο θέση στὴν πολιτεία.

δ. Στὴ Σπάρτη τουλάχιστον στὴν κλασσικὴ ἐποχὴ μὲ τὸ θεσμὸ τῆς ξε-

35. Ὁ H. Hommel (μέτοικοι, RE XV2, Stuttgart 1932, στ. 1455) ἀναφέρει: «Der Vergleich der athenischen Metroikoi mit den spartanischen Perioiken ist schief und haftet rein am Äußerlichen». Γιὰ τὶς ἄλλες διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν μεταξὺ περιοίκων καὶ μετοίκων στὸ δημόσιο τομέα βλ. G. Busolt, *Griechische Staatskunde* I, München 1920, σσ. 302-3.

36. Βλ. Cl. Mossé-Annie Schnapp-Gourbeillon, *Ἐπίτομη Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας* (2000-31 π.Χ.) μετ. Λύντια Στεφάνου, Ἀθήνα 1996, σ. 382· G. Busolt-H. Swoboda, *Griechische Staatskunde*, II, München 1926, σ. 653, σημ. 1· J.A.O. Larsen, *περιοίκοι*, RE XIX1, Stuttgart 1937, στ. 819· G. Glotz, *perioikoi*, στὸ λεξικό τῶν Ch. Daremberg - Edm. Saglio, *δ.π.*, IV, σ. 394. Δὲν εἶναι σωστὴ ἡ ἄποψη τοῦ U. Kahrstedt, (*Griechisches Staatsrecht*, I, *Sparta und seine Symmachie*, Göttingen 1922, σ. 22) ὅτι, ἐνῶ ὁ ὄρος Λακεδαιμόνιοι συμπεριλαμβάνει τόσο τοὺς περιοίκους ὅσο καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους, ὁ ὄρος Λάκων πάντοτε φανερῶνει τὸν κάτοικο μιᾶς περιοικίδος πόλεως· βλ. καὶ J.A. Larsen, *περιοίκοι*, *δ.π.*, στ. 817.

37. Οἱ περιοίκοι εἶχαν καὶ πολιτικά δικαιώματα στὶς περιοικίδες πόλεις.

38. Βλ. G. Gilbert, *δ.π.*, σσ. 40, 80.

39. Πρὸβλ. Πλουτ., *Κλεομ.*, 11, 3 (=σημ. 12)

40. Στράβ. *Γεωγραφικά* VIII, 5.4: «Ὑπακούοντας δ' ἅπαντας τοὺς περιοίκους τῶν Σπαρτιατῶν ὁμοῦ ἰσοτίμους εἶναι. μετέχοντας καὶ πολιτείας καὶ ἀρχείων [καλεῖσθαι δὲ εἴλωτας] Ἄγιν δὲ τὸν Εὐρυσθένης ἀφελέσθαι τὴν ἰσοτιμίαν καὶ συντελεῖν προστάξαι τῇ Σπάρτῃ».

νηλασίας⁴¹ ἢ ἐγκατάσταση ξένων (καὶ μετοίκων - μὲ τὴ σημασία τοῦ ἀθηναϊκοῦ ὄρου) θεωρεῖται γενικὰ ὅτι ἦταν πολὺ δύσκολη, ἂν ὄχι πρακτικὰ ἀπαγορευμένη⁴². ἄλλὰ ἡ «σπαρτιατικὴ ξενηλασία» μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ Ἀθηναίους συγγραφεῖς, ποὺ ἤθελαν νὰ τονίσουν τὴν ἐλευθερία ποὺ ὑπῆρχε στὴν Ἀθήνα καὶ στὸ πολίτευμά της σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ σπαρτιατικὸ πολίτευμα. Ἐπομένως ἡ ξενηλασία φαίνεται νὰ εἶναι μᾶλλον ἓνα ἔκτακτο μέτρο ποὺ ἴσως ἐφαρμοζόταν πολὺ λιγότερο συχνὰ ἀπὸ ὅτι ἀφήνουν νὰ ἐννοηθεῖ οἱ ἀθηναϊκὲς πηγές μας.

ε. Τέλος ἀπὸ παλαιογραφικὴ ἀποψη δὲν φαίνεται δύσκολη ἡ διόρθωση τοῦ *μετοίκων* σὲ *περιοίκων*⁴³.

41. Γιὰ τὸ θεσμὸ τῆς ξενηλασίας, βλ. Ch. Daremberg-Edm. Saglio, *Diction. Antiqu. Grecques et Romaines*, V, σσ. 1006-1008 λ. *Xénélasia* [A. Krebs] U. Kahrstedt, *Griech. Staatsrecht*, I, 1922, 102 κ.έ.· 282 κ.έ.· A. N. Scherwin-White, *The Roman Citizenship*, 1939, 100 κ.έ.· Hans Schaefer, *RE*, IX A2 [1967], στ. 1436-1438, λ. *Xenelasia*· H. Volkmann, *KP*, 5 [1975], 1406 λ. *Xenelasia*. Μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς καθαρὰ προπαγανδιστικὸς ὁ τρόπος ποὺ ὁ Περικλῆς στὸν *Ἐπιτάφιο* (Θουκ. 2, 39. 1) παρουσιάζει τὴν ξενηλασία σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀθηναϊκὴ συμπεριφορὰ πρὸς τοὺς ξένους· ἀντίθετα σὲ ἄλλο λόγο τοῦ Περικλῆ ἡ ξενηλασία ἔχει μᾶλλον τὸν χαρακτήρα ἑνὸς ἔκτακτου μέτρου στὶς παραμονές τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου - ποὺ κατὰ κάποιον τρόπο ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ Ἀθηναϊκὸ ψήφισμα κατὰ τῶν Μεγαρέων (Θουκ., 1, 144, 2)· ἐπίσης ἔχει χαρακτήρα ἔκτακτου μέτρου στὸ σχόλιο στὸν Ἀριστοφάνη, *Ὀρνιθες* 1013, ὁπότε φαίνεται ὅτι ἡ σιτοδεία τὴν ἐπέβαλλε, προφανῶς γιὰ νὰ μοιρασθεῖ τροφή μόνο στοὺς πολίτες (Θεόπομπος *FGrHist* 115 F 178: «... σιτοδείας γενομένης ξενηλασία γέγονεν»). Ὡς ἔκτακτο μέτρο, καὶ μάλιστα μὲ προσωπικὸ χαρακτήρα ἐναντίον ξένων, ποὺ μὲ τὶς προτάσεις ἔθεταν σὲ κίνδυνο τὴν ἀσφάλεια τῆς πόλης πρέπει νὰ θεωρηθεῖ στὶς περιπτώσεις τοῦ Μαιανδρίου (Ἡρόδ. 3, 148· γιὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Μαιανδρίου στὴ Σπάρτη (522 ἢ 521 π.Χ.), βλ. Z. Παπαστύλου-Φίλιου, *Ὁ Κλεομένης Α΄ τῆς Σπάρτης. Ἡ ζωὴ καὶ ἡ δράση του* (525 ± - 489/8 π.Χ.) ([δακτυλογραφημένη] διδακτορικὴ διατριβή), Γιάννινα 1988, σσ. 23-25 καὶ σσ. 55-57) καὶ τοῦ Ἀρισταγόρα (Ἡρόδ. 5, 50, 3· πιστεύω ὅτι πρόκειται γιὰ ξενηλασία - ἀποψη, ποὺ ὅσο γνωρίζω, δὲν ἔχει διατυπωθεῖ ὡς τώρα· ἴσως ὁ βασιλιάς εἶχε τὸ δικαίωμα τῆς ξενηλασίας χωρὶς νὰ παραπέμψει τὴν ὑπόθεση στοὺς ἐφόρους. Γιὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Ἀρισταγόρα στὴ Σπάρτη καὶ τὴν ἀπέλασή του ἀπὸ τὸν Κλεομένη, βλ. καὶ Z. Παπαστύλου-Φίλιου, *ὁ.π.*, σσ. 65-67).

42. Βλ. M. Clerc, λ. *μέτοικοι*, στὸ λεξικὸ τῶν Ch. Daremberg-Edm. Saglio, *ὁ.π.*, III, σ. 1884. Ὁ H. Hommel *ὁ.π.*, στ. 1455 ἀναφέρει: «Dass Sparta die Stadt ohne Metoikoi war, ist ein alter Gemeinplatz».

43. Πλουτ. *Ἄρατος* 38, 4 (=παραπάνω, σημ. 30).

ζ. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ λέξη μέτοικος χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴ Σπάρτη⁴⁴ ἄλλη μιὰ φορά ἀπὸ τὸν Πλούταρχο⁴⁵ δὲν πιστεύω ὅτι ἀποτελεῖ ἐμπόδιο στὴν πρότασή μου γιὰ τὴ διόρθωση τοῦ χωρίου.

Οἱ R. Flacelière - É. Chambry καὶ M. Juneaux⁴⁶ σχολιάζοντας τὴ λέξη μετοίκων στὸν Πλούταρχο⁴⁷ ἀναφέρουν ὅτι ὀρισμένοι μέτοικοι ἦταν ἀνεκτοὶ ἀπὸ τοὺς νόμους τοῦ Λυκούργου παρ' ὅτι ὑπῆρχε ὁ θεσμὸς τῆς ξενηλασίας⁴⁸ καὶ ὁ U. Kahrstedt⁴⁹ - μὲ βάση τὸ ἴδιο χωρίο - πιστεύει ὅτι οἱ μέτοικοι στὴ Σπάρτη δὲν ἦταν πολυάριθμοι ἐξ αἰτίας τόσο τῆς πάντοτε ἀπειλητικῆς ξενηλασίας, ὅσο καὶ τῆς ἰδιάζουσας οἰκονομικῆς

44. Ὁ Τέλης (κυνικός τοῦ 3ου π.Χ. αἰ.), *Περὶ φυγῆς*, (σ. 28, 610 Hense), ἀναφέρεται στὴ φιλελεύθερη συμπεριφορὰ τῶν Λακεδαιμονίων πρὸς τοὺς ξένους: «τὸ δὲ μέτοικον εἶναι ὄνειδος ἠγούμεθα; Ἡρακλῆς δ' ἐξ Ἄργους ἐκπεσὼν Θήβας κατώκει. Λακεδαιμόνιοι οὐδὲν τῶν τοιούτων ὄνειδος ἠγοῦνται· ἀλλὰ τὸν μὲν μετασχόντα τῆς ἀγωγῆς καὶ ἐμμείναντα κἂν ξένος κἂν ἐξ εἴλωτος, ὁμοίως τοῖς ἀρίστοις τιμῶσι· τὸν δὲ μὴ ἐμμείναντα, κἂν ἐξ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως εἰς τοὺς εἴλωτας ἀποστέλλουσι, καὶ τῆς πολιτείας ὁ τοιοῦτος οὐ μετέχει» (βλ. D. Mendels, *Sparta in Teles'* περὶ φυγῆς, ὁ.π., σσ. 111-115). Ἀπὸ τὸ χωρίο αὐτὸ δὲν ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὑπάρχουν μέτοικοι στὴ Σπάρτη· ἀλλὰ, κατὰ τὸν Τέλητα, δὲν ἀποτελοῦσε ὄνειδος τὸ νὰ εἶναι κανεὶς ξένος ἢ νὰ κατάγεται ἀπὸ εἴλωτα, ὅταν μετεῖχε τῆς ἀγωγῆς. Πρὸβλ. καὶ Πλουτ. *Περὶ φυγῆς* 607 Α στὴ σημ. 31.

45. Πλουτ., *Νουμᾶς* 24 (2), 5-6: «καὶ μὴν τῆς τε διατάξεως καὶ τῆς διαιρέσεως τῶν πολιτευμάτων ὀχλικὴ μὲν ἀκράτως ἢ τοῦ Νομᾶ καὶ θεραπευτικὴ τοῦ πλήθους. ἐκ χρυσοχόων καὶ αὐλητῶν καὶ σκυτοτόμων συμμιγῆ τινα καὶ παμποίκιον ἀποφαίνοντας δῆμον· αὐστηρὰ δ' ἢ Λυκούργειος καὶ ἀριστοκρατικὴ, τὰς μὲν βαναύσους ἀποκαθαίρουσα τέχνας εἰς οἰκετῶν καὶ μετοίκων χεῖρας, αὐτοὺς δὲ τοὺς πολίτας εἰς τὴν ἀσπίδα καὶ τὸ δόρυ συνάγουσα, πολέμου χειροτέχνας καὶ θεράποντας Ἄρεως ὄντας. ἄλλο δ' οὐδὲν εἰδότας οὐδέ μελετῶντας ἢ πείθεσθαι τοῖς ἄρχουσι καὶ κρατεῖν τῶν πολεμίων».

46. R. Flacelière - É. Chambry καὶ M. Juneaux, *Plutarque Vies*. I. Paris 1964, σ. 217, σημ. 2: «certains métèques étaient donc tolérés par les lois de Lycurgue en dépit de la xénélasie».

47. Βλ. παραπάνω, σημ. 45.

48. Θουκ. 2, 39. 1 «Διαφέρομεν δὲ καὶ ταῖς τῶν πολεμικῶν μελέταις τῶν ἐναντίων τοῖσδε· τὴν τε γὰρ πόλιν κοινὴν παρέχομεν, καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε ξενηλασίαις ἀπείργομεν τινα ἢ μαθήματος ἢ θεάματος, ὃ μὴ κρυφθὲν ἂν τις τῶν πολεμίων ἰδὼν ὠφελῆθει. πιστεύοντες οὐ ταῖς παρασκευαῖς τὸ τε πλεόν καὶ ἀπάταις ἢ τῷ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἐς τὰ ἔργα εὐψύχω· καὶ ἐν ταῖς παιδείαις οἱ μὲν ἐπιπόνῳ ἀσκήσει εὐθύς νέοι ὄντες τὸ ἀνδρεῖον μετέρχονται, ἡμεῖς δὲ ἀνειμένως διαιτώμενοι οὐδὲν ἤσσαν ἐπὶ τοὺς ἰσοπαλεῖς κινδύνους χωροῦμεν».

49. U. Kahrstedt ὁ.π., σ. 53, σημ. 1.

αὐτάρκειας τῆς πόλης καὶ οἱ χειροτέχνες⁵⁰ θεωροῦνταν γενικὰ ὡς μὴ πολίτες.

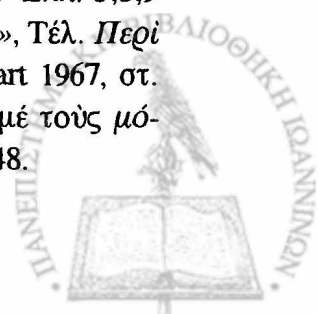
Τόσο ὁ U. Kahrstedt ὅσο καὶ οἱ R. Flacelière - É. Chambry καὶ M. Juneaux μὲ βάση αὐτὸ τὸ χωρίο συμπεραίνουν ὅτι ὑπῆρχαν ὀρισμένοι μέτοικοι στή Σπάρτη. Ἀλλὰ τὸ χωρίο αὐτὸ ἀναφέρεται στήν «ἐποχὴ τοῦ Λυκούργου», μιὰ πολὺ παλιὰ ἐποχὴ, γιὰ τὴν ὁποία δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ κρίνουμε τὴν ἀξιοπιστία τῶν πληροφοριῶν πού ἔχουμε. Καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθοῦμε ὅτι κάτι πού ἴσχυε στήν «ἐποχὴ τοῦ Λυκούργου», ἴσχυε καὶ στήν κλασσικὴ ἐποχὴ. Δὲν νομίζω ἐπομένως ὅτι μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει τὸ χωρίο αὐτὸ γιὰ ἀπόδειξη τῆς ὑπαρξῆς μετοίκων στήν κλασσικὴ ἐποχὴ.

Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ἡ λέξη μέτοικος δὲν φαίνεται νὰ εἶναι σπαρτιατικὸς ὄρος. Ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ ἀπαντᾶ ὡς ὄρος σὲ κείμενα πού ἀναφέρονται στή Σπάρτη καὶ ἀκόμη λιγότερο σὲ σπαρτιατικὰ κείμενα. Ἔτσι ὁ Πλούταρχος δὲν ἔχει χρησιμοποιοῦν ἐδῶ τὴ λέξη μέτοικοι ὡς ὄρο. Ἄν πράγματι ὁ Πλούταρχος ἔχει χρησιμοποιοῦν ἐδῶ ἕναν ὄρο, ὁ ὄρος αὐτός θὰ ἦταν «περιοίκοι», ὁπότε ἡ λέξη «μετοίκων», θὰ πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ «περιοίκων».

Ἀλλὰ ἂν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ βέβαιο ὅτι ἡ λέξη «μέτοικοι» δὲν δηλώνει θεσμὸ «μετοίκων» στή Σπάρτη, φαίνεται ὡστόσο ὅτι ὑπῆρχε ἐκεῖ ἕνας θεσμὸς, οἱ τροφίμοι ξένοι⁵¹, μὲ κάποιες ὁμοιότητες μὲ τοὺς Ἀθηναίους μετοίκους, ἀσφαλῶς ὅμως διαφορετικὸς στὶς λεπτομέρειές του ἀπὸ τὸν Ἀθηναϊκόν. Ἡ κύρια διαφορὰ τῶν τροφίμων ξένων - «μετοίκων» τῆς Σπάρτης ἀπὸ τοὺς μετοίκους τῶν ἄλλων πόλεων, εἶναι ὅτι στή Σπάρτη ἐπιβάλλεται ἡ σπαρτιατικὴ τροφή, ἀγωγή, πράγμα πού δὲν

50. Ὁ G. Gilbert (ὁ.π., σ. 83) ἀναφέρει ὅτι, ὅταν ἐκστράτευε ὁ στρατὸς ἔξω ἀπὸ τὴ χώρα, τὸν ἀκολουθοῦσαν χειροτέχνες, πού ἦταν πιθανώτατα περιοίκοι, καὶ σκευοφόροι, πού ἦταν εἴλωτες. Βλ. Ξεν. Λακ. Πολ. 11,2.

51. Οἱ τροφίμοι ξένοι ἦταν ξένοι πού ὡς παιδιά εἶχαν ἐρθεῖ στή Σπάρτη ἢ ἦταν παιδιά πού εἶχαν γεννηθεῖ ἀπὸ ξένους· ἐκεῖ συμμετεῖχαν στήν «ἀγωγή» καὶ κατοπιν ἐμειναν μόνιμα στή χώρα. Ἦταν ἐλεύθεροι ἀλλὰ δὲν εἶχαν πολιτικά δικαιώματα· μποροῦσαν ὅμως νὰ γίνουν πολίτες, ἂν ἀποκτοῦσαν ἕναν κληρὸ γῆς. Βλ. Ξεν. Ἑλλ. 5,3,9 (σημ. 14), Πλουτ. Ἁγίς 8,3 (σημ. 10) «ὅσοι τροφῆς μετεσχηκότες ἐλευθερίου», Τέλ. Περί φυγῆς (σ. 28 Hense) (σημ. 44), K. Ziegler, Ξενίας γραφή, RE IX A 2, Stuttgart 1967, σ. 1445. U. Kahrstedt, ὁ.π., σ. 53. Μερικοὶ ταυτίζουν τοὺς τροφίμους ξένους μὲ τοὺς μόθακες ἢ μόθωνες βλ. D.M. MacDowell, Spartan Law, Edinburgh 1986, σσ. 47-48.

συμβαίνει, όσο γνωρίζουμε - ίσως γιατί δεν υπάρχει άγωγή - στις άλλες πόλεις. Έτσι ίσως ο Πλούταρχος χρησιμοποιεί τή λέξη «μέτοικοι» και για τούς τροφίμους ξένους τῆς Σπάρτης. Ἀλλά ἂν συμβαίνει κάτι τέτοιο, τότε θά πρέπει νά δεχθῶ ὅτι ἡ διόρθωση πού πρότεινα παραπάνω για τὸ χωρίο τοῦ Πλουτ. Ἄρατος 38, 4 δέν εἶναι ἀπόλυτα ἀσφαλῆς⁵².

52. Βλ. παραπάνω, σημ. 30.

R É S U M É

LA ANAPLÈROSIS DES CITOYENS DANS LA RÉFORME DE CLÉOMÈNE III

par

Zoé Papastylou-Philiou

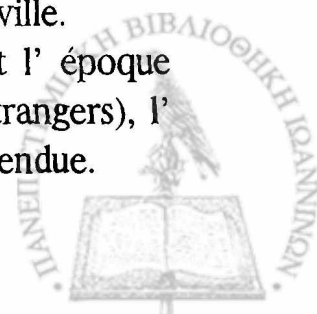
Un des points centraux du programme de réforme de Cléomène III (227 av. J.-C.) est la *anaplèrosis*, c' est - à - dire le complément du corps des citoyens. Nous relevons trois passages chez Plutarque où il est question de cette *anaplèrosis*. Dans le premier (*Cléom.* 10,11), elle se fait en recrutant des «étrangers», dans le second (*Cléom.* 11,3) des «périèques» et dans le troisième (*Aratus* 38,4) des «métèques». Ce dernier cas paraît paradoxal, si l' on admet que Sparte était une ville fermée aux étrangers et donc aux métèques. C' est pourquoi nous devons soit accepter l' opinion des R. Flacelière et É. Chambry (*Plutarque Vies*, XV, Paris 1979, p. 111, n. 1) selon laquelle Plutarque ne faisait pas de distinction entre les deux mots («périèques» - «métèques»), soit corriger dans *Aratus* 38, 4 le mot «métèques» en «périèques». Nous optons pour la deuxième proposition pour les raisons suivantes:

a) Dans l' état actuel de nos connaissances, les métèques demeuraient étrangers, tandis que les périèques faisaient partie de la communauté des Lacédémoniens; il était donc plus naturel que Cléomène «supplée» le corps des citoyens avec des périèques.

b) Le recrutement militaire était une obligation des périèques envers la ville des Lacédémoniens; les périèques s' offraient de ce fait pour compléter le nombre des citoyens.

c) Dans un temps antérieur, les périèques bénéficiaient du droit à l' égalité et à la citoyenneté et à l' accès à un certain nombre d' offices (*Strabo*, *Géographie* 8,5,4); le choix de Cléomène équivaldrait dans ce cas avec un rétablissement, aussi tardif soit-il, de leurs avantages au sein de la ville.

d) Il faut tenir compte du fait qu' à Sparte, au moins pendant l' époque classique, vu l' institution de la *xénèlasia* (le bannissement des étrangers), l' implantation d' étrangers semble difficile, sinon pratiquement défendue.

e) Du point de vue de la paléographie, la correction du *μετοίκων* en *περιοίκων* ne pose pas problème.

f) Le mot «métèque» est relevé dans un autre passage de Plutarque (*Numa* 24 (2), 5-6), relatif au «temps de Lycurgue»; cette époque est trop reculée pour qu' on puisse juger de la crédibilité des informations dont nous disposons, et nous ne sommes pas obligé d' admettre que ce qui était en vigueur «au temps de Lycurgue» le restait toujours à l' époque classique.

Tout compte fait, le mot «métèque» ne semble pas relever de la terminologie spartiate, et donc ce n' est pas de son sens strict que Plutarque se sert ici. Vu le contenu, s' il lui fallait utiliser un certain terme, ce serait celui de «périèques», qui doit donc remplacer le «métèques» de notre passage.

Cependant, si l' on peut tenir pour certain que le mot «métèques» n' est pas significatif de l' existence d' une institution de métèques en Sparte, on ne peut nier qu' il y existait l' institution de «*trophimoi xénoi*» (étrangers pupilles), assez proche de celle des athéniens, mais avec des différenciations notables. Plutarque se sert-il du mot «métèques» pour signifier les «*trophimoi xénoi*» de Sparte? Si c' est le cas, notre proposition de correction du *Aratus* 38,4 n' est pas tout à fait sûre.

